

Organon-ul Medicinei

Samuel Hahnemann

The logo for EXCALIBUR features the word "EXCALIBUR" in a bold, serif font. A sword is positioned vertically behind the text, with its hilt at the top and its blade pointing downwards, passing through the letter 'I'.

EXCALIBUR

Cuvânt-înainte la ediția românească

Odată cu trecerea vremii, în ciuda progresului economic și social la scară mondială se constată o scădere a nivelului de sănătate al populației. Medicina modernă nu reușește să facă față noilor forme de patologie (cancer, SIDA, diabet, etc.). Dimpotrivă, folosirea unor medicamente puternice și toxice pentru organisme vii și extinderea procesului de vaccinare au dus la degradarea treptată și constantă a sănătății.

În ultimii 200 de ani, se observă o orientare tot mai pregnantă a medicinei către forme terapeutice mai simple și mai naturale. Acestea, pe lângă faptul că sunt mult mai puțin costisitoare pentru pacienți, respectă niște principii naturale bine structurate încă de pe vremea lui Hipocrate. Se urmărește, astfel, stimularea capacităților proprii de apărare ale organismelor vii, acea „forță vitală” de care vorbește Samuel Hahnemann în *Organon*-ul său. Homeopatia și fitoterapia sunt principalele forme terapeutice naturale, care urmăresc să restabilească starea de bine a umanității.

Homeopatia este considerată cea mai profundă terapie naturală de către adevărații cunoscători ai naturii umane, în cele două forme de prezentare a sa: organică și energetică.

Ea tratează bolnavul și nu boala, individualizând și orientându-se către adevărata cauză a bolii. Chiar din definiția stării de sănătate în accepțiune homeopatică, se observă această atitudine holistică. Cea mai bună definiție a fost dată de cel mai valoros practicant al homeopatiei din zilele noastre, grecul George Vithoukas, laureat al premiului Nobel alternativ pentru medicină, în cartea sa „Știința homeopatiei”. El spune: „Starea de sănătate reprezintă independența față de durere la nivel fizic, realizând starea de bine interior, independența de dorințe și obsesii la nivel emoțional, realizând starea de bucurie și calm interior și independență față de egoism la nivel mental, realizând uniunea perfectă cu Adevărul și Dumnezeu”.

Observăm astfel, cât de vastă este adevărata noastră sănătate și deducem că orientarea numai către planul fizic reprezintă o greșeală fundamentală. Homeopatia, descoperită în forma sa modernă și structurată atât de precis, de părintele său, Samuel Hahnemann, vine să înlăture această greșeală și să realizeze o abordare completă a ființei umane, pe cele trei niveluri de manifestare ale sale: fizic, psiho-emoțional și mental.

Organonul Medicinei reprezintă cea mai importantă sursă de cunoaștere în homeopatie și prima carte citită de orice medic, care face primii pași în practicarea ei. Samuel Hahnemann reușește să adune în această carte întreaga sa experiență din zeci de ani de practică homeopată. Definirea tuturor principiilor de bază și explicitarea lor pe înțelesul oricui sunt principalele atuuri ale acestei cărți.

Organizația Mondială a Sănătății a stimulat în timp dezvoltarea homeopatiei la nivel mondial. Astfel, a fost posibilă practicarea homeopatiei în România încă dinainte de 1989. În prezent, odată cu deschiderea apărută după 1989, homeopatii din România s-au perfecționat permanent în vederea unei practici homeopate cât mai apropiate de filonul original. Liga de Homeopatie Clasică din România, organizație profesională a medicilor homeopați care practică homeopatia clasică, unicistă a fost înființată și promovează adevăratele valori ale homeopatiei în România.

Traducerea și publicarea unor cărți fundamentale pentru practica homeopată reprezintă una dintre direcțiile de acțiune în acest sens. Doresc să mulțumesc aici, doctorului Marius Radu, prieten și colaborator apropiat, pentru efortul depus în vederea acestei apariții editoriale. Recomand, din tot sufletul, această traducere a *Organon*-ului în limba română, ca fiind cea mai valoroasă și mai corectă. Sper să fie un ajutor real și veridic pentru medicii care se hotărăsc să studieze și să practice homeopatia adevărată, un etalon de profesionalism al extraordinarului cercetător al naturii umane care a fost și rămâne Samuel Hahnemann.

*Cu considerație,
Dr. Constantin Săraru
Președinte Liga de Homeopatie Clasică din România
1 aprilie 2008*

Introducere la traducerea în limba română

Organonul Medicinei este, fără îndoială, cartea de temelie pentru oricine dorește să înțeleagă și să practice corect homeopatia. Tot ceea ce este important legat de teoria și practica homeopată este prezentat concis de Hahnemann pe parcursul a 291 de paragrafe. Pentru a percepe exact sensul celor scrise de părintele homeopatiei este însă necesar să parcurgi de mai multe ori textul și să meditezi asupra noțiunilor prezentate. Uneori este nevoie de explicații și comentarii suplimentare ale unor paragrafe cheie, așa cum face, de exemplu, J.T.Kent în *Lectures on Homoeopathic Philosophy*.

Textul lui Hahnemann este însă greu de citit, frazele fiind foarte lungi și încărcate pe alocuri de termeni arhaici, dezavantaj prezent atât la originalul în limba germană cât și la traducerile în alte limbi. Traducerile în limba engleză au fost și sunt mai cunoscute decât preluările directe din limba germană, engleza fiind mai populară decât germana, limbă de circulație mai restrânsă.

Traducerea lui W.Boericke apărută în 1921 a fost, pentru mulți ani, cea mai răspândită versiune în limba engleză a ediției a șasea a *Organon*-ului și a fost folosită ca referință pentru alte lucrări ulterioare sau traduceri în alte limbi. Traducerea făcută de J.Künzli, A.Naudé și P.Pendleton din 1982 se bazează însă pe manuscrisul original al lui Hahnemann, așa cum explică traducătorii în prefață.

Am preferat această traducere ca bază pentru textul în limba română pentru că ea este rodul muncii îndelungate a unei echipe care a studiat cu mare atenție textul original pe care a încercat și a reușit să-l redea într-o engleză modernă. Unele fraze au fost împărțite în propoziții mai scurte

pentru ușurarea lecturii, fără a face însă compromisuri în ceea ce privește înțelesul. Dimpotrivă, textul este mai clar, ceea ce am încercat să realizez și în limba română.

În lipsa unor echivalente exacte și concise de traducere, unii termeni i-am preluat ca atare din limba engleză, de exemplu spirit-like sau proving, explicând motivele și înțelesul lor în note de subsol. De asemenea, am păstrat în text termeni învechiți, de exemplu setoane și fontanele, cu explicațiile aferente în notele de subsol.

Sper ca această traducere să fie de folos tuturor celor care doresc să înțeleagă cu adevărat homeopatia, așa cum Hahnemann și adepții săi au dorit să ne-o transmită, spre folosul celor aflați în suferință.

Dr. Marius Radu

Organon-ul Medicinii

Samuel Christian Friedrich Hahnemann (1755-1843) a fost un medic german, născut în Meissen, care a descoperit ceea ce el a crezut că reprezintă cheia vindecării bolnavilor în timp ce traducea o carte scoțiană de medicină în primii ani ai secolului al XIX-lea. În legea fundamentală a vindecării, pe care a formulat-o, numită legea similarității, el afirmă că un pacient va fi vindecat de o substanță medicinală care produce aceleași simptome de boală la o persoană sănătoasă. Hahnemann a murit în 1843, la vârsta de optzeci și opt de ani. De atunci, bazele științifice ale medicinei homeopate s-au extins și rafinat în același timp. Dar scrierile lui Hahnemann rămân și acum autoritatea ultimă în ceea ce privește doctrina și practica homeopatiei iar dintre toate lucrările, *Organon*-ul oferă cheia pentru înțelegerea ideilor sale.

Introducerea la versiunea în limba engleză

Samuel Hahnemann menționează clar și detaliat în *Organonul Medicinii*, pentru prima dată în istorie, adevărata natură a sănătății și bolii, principiile naturale de vindecare și sistemul terapiei medicale care se bazează pe aceste principii, cunoscut de noi drept homeopatie. Lucrarea a rămas până în zilele noastre piatra de temelie în homeopatie, autoritatea supremă în ceea ce privește doctrina și practica homeopată. Tot ceea ce s-a scris ulterior are rădăcinile în această carte.

Prima dată a apărut în 1810 în Köthen, Germania. De-a lungul vieții, Hahnemann a publicat cinci ediții ale *Organon*-ului și a definitivat manuscrisul celei de-a șasea și ultime ediții în 1842, cu un an înainte să moară, la vârsta de optzeci și opt de ani. Această ultimă ediție a fost publicată abia în 1921.

Versiunea standard în limba engleză a *Organon*-ului a fost până recent o traducere din secolul al XIX-lea a ediției a cincea la care s-au adăugat ulterior schimbările importante introduse de Hahnemann în ediția a șasea, într-un efort de aducere la zi. Din păcate, această traducere este foarte obositoare și dificil de citit pentru că încearcă să aproximeze într-o engleză victoriană (pretențioasă) stilul dens și greoi al germanei lui Hahnemann. Limbajul lui este greu de înțeles chiar pentru un vorbitor actual de limbă germană și echivalentul literar în engleză este un obstacol formidabil în înțelegere. Mai mult, există greșeli importante în traducere și în adăugirile făcute ulterior.

Traducătorii de acum au realizat o traducere complet nouă pornind de la textul original al ediției a șasea. Manuscrisul lui Hahnemann se află la Școala de Medicină a Universității din California, San Francisco, și am avut șansa să obținem o fotocopie a sa. Am respectat cu meticulozitate cuvintele lui Hahnemann dar le-am redat în engleza standard modernă, uneori

împărțind frazele foarte lungi în propoziții scurte pentru a fi mai clare și mai ușor de citit.

Există în ultimii zece ani o remarcabilă revenire a interesului față de homeopatie și multe cărți importante au fost reeditate în diferite țări în care se vorbește limba engleză. De aceea, era necesară apariția unei traduceri într-o engleză clară a cărții pe baza căreia s-a dezvoltat o întreagă literatură.

Această traducere este rezultatul multor luni de muncă asiduă și a fost verificată riguros și sistematic față de textul original de către noi și alți autori. A fost promovată de Fundația Hahnemann din California ca o lucrare demnă de încredere realizată într-o engleză modernă pentru medicii homeopați și publicul larg.

Organon-ul va fi probabil recunoscut în timp ca una dintre cele mai importante cărți din întreaga istorie a medicinei pentru că, în îndelungata luptă a omului împotriva bolilor, introduce un sistem eficient de terapie medicală care se deosebește fundamental de toate celelalte practicate până acum.

Homeopatia este recunoscută și practică în întreaga lume dar este încă o provocare pentru lumea medicală alopatică, de tip tradițional, care nu o poate nici asimila dar nici respinge.

În noianul de îndoieli și critici publice care compromit imaginea medicinei tehnologice, homeopatia oferă o metodă clară, simplă și necostisitoare de a vindeca bolile. Foarte probabil se va dovedi că este medicina viitorului.

*Jost Künzli, M.D.
Alain Naudé
Peter Pendleton
1982*

Organon-ul Medicinii

§ 1

Datoria supremă a medicului, singura sa datorie, este de a-i face sănătoși pe oamenii bolnavi – să-i vindece, cum se spune (a).

a. (*nota 1*)ⁱⁱ Aceasta nu presupune a construi așa-zise sisteme din idei fanteziste și ipoteze despre natura intimă a proceselor vitale și originea bolilor în interiorul invizibil al corpului (pentru care numeroși medici dornici de faimă și-au risipit puterile și timpul). Nu înseamnă nici a încerca la nesfârșit să explice fenomenul bolilor și cauzele sale imediate care întotdeauna vor rămâne ascunse.

Nici nu înseamnă a perora fără încetare folosind cuvinte neinteligibile sau expresii abstracte și pompoase într-un efort de a părea savant pentru a-i uimi pe cei ignoranți, pe când, cei aflați în suferință strigă în zadar după ajutor.

Până acum am avut parte, fără îndoială, de suficiente fantezii numite pretențios *medicină teoretică* pentru care au fost întemeiate catedre universitare; este timpul ca cei care se numesc medici să înceteze a înșela bieteile ființe umane prin vorbele lor și, în loc de aceasta, să *înceapă să acționeze* – adică să ajute și să vindece cu adevărat.

ii. În traducerea lui Boericke, una dintre cele mai populare traduceri ale Organon-ului, notele de subsol sunt numerotate de la 1 la 170. În traducerea de față, autorii au preferat să marcheze notele de subsol cu litere de tipar. Astfel, de exemplu, nota a paragraful 8, corespunde cu nota 5 din traducerea lui Boericke. În traducerea de față însă există câteva note care nu apar la Boericke și astfel numerotarea notelor nu mai corespunde, cu atât mai mult cu cât topica unor propoziții este modificată (vezi, de exemplu, paragraful 270 unde nota d apare ca 154 și nota e ca 153 la Boericke). Pentru a ușura referințele între cele două traduceri, am menționat la fiecare notă numărul corespondent din traducerea lui Boericke acolo unde există (n.trad.).

Organonul Medicinei

§ 2

Idealul cel mai înalt al terapiei este restabilirea sănătății rapid, blând, permanent; îndepărtarea și distrugerea întregii boli pe calea cea mai scurtă, cea mai sigură, cea mai puțin dăunătoare, conform unor principii clare, ușor de înțeles.

§ 3

Dacă medicul percepe clar ceea ce trebuie vindecat în fiecare caz individual de boală (*cunoașterea bolilor*),
dacă înțelege clar ceea ce este curativ într-un medicament, în fiecare medicament în parte (*cunoașterea puterii medicamentelor*),
dacă face corespondența, conform unor principii bine definite, între ceea ce este curativ într-un medicament și ceea ce a identificat clar că este patologic la pacient, astfel încât să inițieze vindecarea, adică dacă știe în fiecare caz în parte cum să aleagă remediul cel mai potrivit datorită particularităților lui (*alegerea remediului*), să-l prepare în mod adecvat, să-l administreze în cantitatea necesară (*doza corectă*) și să-l repete exact când este nevoie, și, în sfârșit, dacă el cunoaște în fiecare caz în parte obstacolele în calea vindecării și modul de a le elimina, astfel încât însănătoșirea să fie permanentă,
atunci el știe cum să trateze temeinic și eficace, fiind un medic adevărat.

§ 4

Astfel, medicul este un veritabil ocrotitor al sănătății dacă el cunoaște lucrurile care perturbă starea de sănătate și induc starea de boală și dacă știe cum să-i ferească pe oamenii sănătoși de ele.

Samuel Hahnemann

§ 5

În plus, pentru a iniția procesul vindecării, este util ca medicul să poată stabili cea mai probabilă cauză excitantă într-o boală acută și cele mai importante etape din evoluția unei boli cronice, de durată, care îi permit să descopere *cauza sa fundamentală*, de obicei o miasmă cronică.

Pentru aceasta, el trebuie să ia în considerație: constituția fizică evidentă a pacientului (în special în afecțiunile cronice), structura sa emoțională și intelectuală, preocupările, modul de viață, obiceiurile, poziția socială, relațiile de familie, vârsta, viața sexuală etc.

§ 6

Observatorul imparțial își dă seama de inutilitatea speculațiilor metafizice care nu pot fi verificate experimental și, oricât de inteligent este el, vede în orice caz dat de boală numai schimbările survenite în sănătatea corpului și a sufletului care sunt perceptibile simțurilor: simptome subiective, simptome accidentale, simptome obiective, adică deviații de la starea anterioară de sănătate a individului acum bolnav pe care el personal le simte, oamenii din jur le văd și medicul le observă.

Totalitatea acestor semne perceptibile reprezintă boala în întreaga ei manifestare și împreună ele constituie adevărata ei formă, singura cu putință (a).

a. (*nota 2*) De aceea, nu știu cum cineva, la patul bolnavului, își poate imagina că trebuie să caute și poate să găsească ceea ce este de vindecat într-o boală numai în interiorul ascuns și necunoscut al organismului uman; cum cineva poate să nu acorde cea mai mare atenție simptomelor și să nu fie îndrumat cu strictețe de ele pentru a vindeca. Nu știu cum cineva poate fi atât de ridicol și de încrezut încât

Organonul Medicinii

să încerce să recunoască ceea ce s-a schimbat în adâncul corpului fără să acorde o atenție specială simptomelor sau cum cineva poate încerca să restabilească ordinea interioară a organismului folosind medicamente despre care nu știe nimic, numind această metodă singura terapie radicală și rațională.

În ceea ce-l privește pe medic, nu ceea ce se dezvăluie simțurilor sub formă de simptome este boala însăși? El nu poate vedea niciodată elementul imaterial, forța vitală care produce boala. Nici nu are nevoie s-o vadă; pentru a vindeca nu are nevoie decât să vadă și să înțeleagă efectele sale morbide.

Ce fel de *prima causa morbi*ⁱⁱⁱ (*cauza primară a bolii, n. red.*) caută școala veche de medicină în interiorul ascuns al corpului dacă respinge și disprețuiește cu aroganță manifestările bolii, ușor de înțeles și de perceput, adică simptomele care vorbesc într-un limbaj accesibil? Ce altceva dorește să vindece într-o boală dacă nu aceste simptome?

§ 7

Întrucât o boală poate fi recunoscută numai prin simptomele ei, atunci când nu există o cauză evidentă excitatoare sau menținătoare (*causa occasionalis*) care să fie înlăturată (a), este evident că numai simptomele, împreună cu orice posibilă miasmă și circumstanțele suplimentare, trebuie să îndrume spre alegerea medicamentului potrivit, curativ (§ 5).

Deci, totalitatea simptomelor, *imaginea externă care exprimă esența lăuntrică a bolii, adică a forței vitale perturbate*, este cea care trebuie să fie principalul, chiar singurul mijloc prin care boala ne permite să aflăm remediul necesar, singurul care poate decide alegerea corectă.

iii. În latină, în original, la fel ca alte câteva expresii sau citate care urmează (n.trad.).

Samuel Hahnemann

Pe scurt, în fiecare caz în parte, totalitatea simptomelor (b) trebuie să fie principala preocupare a medicului, singurul obiect al atenției sale, singurul lucru care trebuie *înlăturat* prin intervenția sa pentru a vindeca, adică pentru a transforma boala în sănătate.

a. (nota 3) Este evident că orice medic cu bun simț va înlătura pentru început *causa occasionalis* (*cauză ocazională, n. red.*) după care, de regulă, indispoziția dispăre de la sine. De exemplu, va scoate din camera bolnavului florile puternic mirositoare care au determinat leșinul și manifestările isterice; va înlătura din cornee corpul străin care produce oftalmie; va slăbi și ajusta bandajul strâns care amenință producerea cangrenei într-un membru rănit; va descoperi și artera lezată care sângerează și produce șoc; va încerca să elimine fructele de Belladonna (mătrăgună, n. red.) etc. care au fost înghițite folosind emetice; va înlătura corpii străini introduși în orificiile naturale ale corpului (nas, gât, urechi, uretră, rect, vagin); va zdrobi pietrele din vezică; va deschide anusul neperforat al nou-născutului etc.

b. (nota 4) Neștiind ce altceva să facă, medicii din vechea școală au încercat întotdeauna să combată și, oricând a fost posibil, să supreseze cu ajutorul medicamentelor numai *unul* din multele simptome pe care boala le prezintă – o *metodă limitată* numită terapie simptomatică.

Această metodă a atras disprețul general nu numai pentru că nu face nimic bun, ci mai ales pentru că face mult rău.

Un singur simptom nu este pentru întreaga boală mai mult decât un singur picior pentru întreg omul. Această metodă este cu atât mai mult de condamnat pentru că tratează un simptom particular cu un remediu opus (doar într-un mod paliativ și enantiopatic) cu rezultatul că, după o scurtă ameliorare, simptomul reapare, mai intens decât înainte.

Samuel Hahnemann

§ 12

Cea care produce bolile este forța vitală dezechilibrată în mod patologic. (a).

Manifestările patologice accesibile simțurilor noastre exprimă toate schimbările interne, adică întreaga perturbare patologică a *dynamis*-ului: ele dezvăluie întreaga boală.

Dimpotrivă, dispariția prin tratament a tuturor simptomelor, adică dispariția tuturor deviațiilor de la starea de sănătate care pot fi percepute, presupune în mod necesar că principiul vital și-a revenit în totalitate și astfel întregul organism s-a reîntors la starea de sănătate.

a. (nota 8) Cum se întâmplă că forța vitală determină organismul să producă simptome, cu alte cuvinte *cum* produce ea boala? Asemenea întrebări nu sunt importante pentru medic. Răspunsurile îi vor fi întotdeauna ascunse. Stăpânul și Domnul vieții a dezvăluit simțurilor medicului numai ceea ce este necesar și cu adevărat suficient pentru a vindeca bolile.

§ 13

De aceea, boala (excluzând cazurile chirurgicale) nu este ceea ce alopații cred: o entitate, oricât de subtilă, ascunsă în interiorul organismului, separată de totalitatea sa vie sau o entitate separată de forța vitală, de puterea dinamică ce dă viață organismului.

O astfel de fantasmă (a) nu poate fi concepută decât de minți materialiste. Ea este cea care, timp de milenii, a împins medicina oficială pe drumul mort pe care l-a parcurs, transformând-o într-o artă a întunericii, incapabilă de a vindeca.

a. Materia peccans!

Organonul Medicinii

§ 22

Totalitatea simptomelor subiective și obiective este singurul lucru care trebuie înlăturat pentru a transforma boala în sănătate.

Puterea curativă a medicamentelor se datorează exclusiv tendinței lor de a produce simptome la indivizii sănătoși și de a le elimina de la cei bolnavi.

Rezultă, pe de o parte, că substanțele devin remedii și sunt capabile de a elimina boala doar stârnind anumite manifestări și simptome, adică stări artificiale particulare de boală, care sunt capabile de a neutraliza și distruge simptomele deja existente, adică boala naturală care este tratată; și, invers, pentru ca totalitatea simptomelor să fie vindecată, trebuie căutat acel medicament care a dovedit înclinația cea mai mare de a produce simptome fie *similare*, fie *opuse*.

Însă, numai experimentele ne pot dezvălui dacă afecțiunile trebuie tratate folosind remedii având simptome *similare* sau *opuse* pentru a înlătura simptomele existente ale bolii și a reda starea de sănătate cât mai blând, sigur și permanent (a).

a. (*nota 12*) În plus față de aceste două posibilități de tratament există și o a treia, *metoda alopatică*, care presupune folosirea de medicamente având simptome fără o relație patologică directă cu boala, simptomele nefiind nici similare, nici opuse, ci complet diferite.

Așa cum am mai arătat și în altă parte, folosind această metodă medicul se joacă, într-un mod iresponsabil și criminal, cu viața pacientului prin dozele masive de droguri violente, periculoase, cu acțiuni necunoscute, alese doar pe baza unor simple presupuneri; prin procedurile dureroase care doar transferă boala către alte regiuni ale corpului; prin epuizarea pacientului prin vărsături, purgații, transpirații, salivație și, cea mai rea dintre toate, prin metoda actuală de a risipi orbește și fără îndurare sângele de neînlocuit al pacientului... Toate acestea se realizează sub pretextul că medicul trebuie să imite și să

Samuel Hahnemann

susțină eforturile pe care organismul bolnav le face pentru a-și reveni, fără a înțelege că este inutil să încerci să imiți și să susții eforturile imperfecte și adesea neadecvate ale forței vitale pur instinctuală și nerațională. Am fost înzestrați cu forță vitală pentru a ne menține viața în armonie atât timp cât suntem sănătoși; însă, când este afectată, forța vitală nu se poate vindeca singură pentru că dacă ar poseda o abilitate atât de demnă de a fi imitată, nu ar permite organismului să se îmbolnăvească.

Când este afectată de agenți morbizi, forța vitală își poate exprima dizarmonia numai prin tulburările la nivelul funcțiilor normale ale organismului și prin durere; astfel, ea cere ajutorul medicului înțelept. Dacă nu primește acest ajutor, ea încearcă să se salveze cu orice preț prin amplificarea suferinței și, în special, prin evacuări violente, deseori cu sacrificii foarte mari și uneori chiar cu prețul vieții.

Forța vitală aflată în stare de dizarmonie are o capacitate atât de mică de a vindeca încât nu merită să fie imitată, simptomele și schimbările pe care ea le produce în organism fiind boala însăși! Oare ce medic, care nu dorește să-și sacrifice pacientul, ar încerca să o imite pentru a-l vindeca?

§ 23

Toate cercetările și experimentele atent conduse ne arată că simptomele persistente ale bolii, departe de a fi înlăturate și distruse de simptomele opuse ale medicamentelor (în metoda antipatică, enantiopatică sau paliativă), reapar cu o intensitate crescută și evident agravate după o perioadă scurtă de timp în care au părut că se ameliorează (§ 58-62, § 69).